

СЛОВО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В СУЧАСНОМУ ПРОЧИТАННІ

Світлана Єрмоленко

«САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ...» – СИМВОЛ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Перлиною світової лірики називають цей твір Тараса Шевченка. Він надихав і надихає на музичну, художню творчість багатьох митців. Дослідники творчості Кобзаря намагаються пояснити секрет популярності, живучості цієї поетичної ідилії, яка уособлювала собою Україну не лише для поета, а й для читачів у різні періоди української історії. Саме про таке ідилічне сприймання України пише Юрій Барабаш: «Класична завершеність, взірцева простота, прозорість змісту і форми, магія «впізнаваності» відтвореної картини, суголосної настроєві національно налаштованого реципієнта.. – все це спричинилося до того, що вірш «Садок вишневий коло хати...» як правило сприймається масовою читацькою свідомістю як уповні адекватне й самодостатнє втілення образу України, як її своєрідна поетична емблема» (Барабаш Ю. Просторінь Шевченково-

го слова / Ю. Барабаш. – Київ : Темпора, 2011. – С. 93). Інтерпретуючи названий твір, дослідник наголошує на тому, що, по-перше, його треба прочитувати в контексті інших поезій, об'єднаних циклом «У казематі». Психологічно вірш трактується як «промінь світла в казематному темному царстві», як вияв ностальгії за втраченим, як «хвилинна психологічна розрядка» (Там само, 93–94). По-друге, Ю. Барабаш звертає увагу на асоціативний зв'язок образів *саду, раю і України*, які формують цілісну семантичну константу, наскрізний мотив Шевченкових текстів. Зауважмо, що слів *рай і Україна* немає в тексті вірша «Садок вишневий коло хати...». Ці поняття дослідник екстраполює, спираючись на ключові слова й наскрізні мотиви, з усієї мовотворчості Шевченка. По-третє, поетична система вірша контрастує з образами інших творів, написаних у казематі. З одного боку, це *решетки на вікні, кайдани, неволя люта, тюрма, Дивлюсь – твоя, мій брате, мати, / Чорніше чорної землі, / Іде, з хреста неначе знята*, а з другого – *садок вишневий, сем'я вечеря коло хати, соловейко, мати, маленькі діточки*.

Майже всі дослідники наголошують на психологічних умовах написання поезії «Садок вишневий коло хати...», на тому, що Шевченко створив її під час ув'язнення. Так, Іван Дзюба пише: «Ця чудова ідилія постала не тільки як контраст до в'язничної реальності, як психологічна компенсація тяжких переживань, психологічний і естетичний вихід із стресу, – а й як гостра туга за втраченим, що тепер по-новому постає в уяві, особливо яскраво вписується в його

постійне утвердження традиційних етичних і естетичних цінностей українського сільського побуту, краси родинного життя – того, за чим Шевченко тужив і що протиставляв розкладовій дії кріпосництва» (Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. М. Дзюба. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 398). В автографах із дарчими написами Тараса Шевченка ця поезія має різні назви: «Садок вишневий коло хати...», «Вечір» (Афанасії Лазаревській і Наталії Хрущовій), «Весенній вечір» (Григорію Галагану), «Вечір», «Майський вечір» (Я. Г. Кухаренку), «Весенний вечер» (Марії Максимович). У численних рукописних збірках цей вірш озаглавлено «Вечір в Україні», «Вечір на Україні». Серед перших переписаних поезій у захлавній книжечці («Мала книжка»), яку «мережав» Шевченко на засланні, є й «Садок вишневий коло хати...». Цей образок українського весняного вечора був завжди з автором.

Мрія про гармонійний світ природи і щасливої родини становить наскрізний мотив поетичної творчості Т. Шевченка. Найвиразніше ослвлена ця мрія у вірші «І досі сниться: під горою...», але наявна вона і в тексті розглядаваної поезії. У родинному гнізді – хаті – зберігається зв'язок поколінь, панує традиційний побут, за яким так сумував поет на чужині, а особливо – на засланні. Спокій родинного затишку, природну красу праці й відпочинку передано зоровими і звуковими небагатослівними образами.

Спробуймо відповісти на питання, чим досяга-

ється магічний вплив цієї поезії на читачів.

*Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Сем'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.
Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.*

П'ятнадцять поетичних рядків, три віршовані строфи, у яких дослідники художніх текстів не бачать особливих словесно-зображальних засобів. І справді, немає тут порівнянь, метафор, які збуджують уяву читачів, немає типових для питально-градаційного філософського стилю Шевченка інтонацій, а епітети аж ніяк не вражають незвичністю, оригінальністю, належачи до категорії логічно-класифікаційних означень: *садок – вишневий, зіронька – вечірня* (пор. *Зоре моя вечірняя, зійди над горою*), *діточки – маленькі*.

Небагатий і фактографічний зміст, перелік ситуацій, згаданих у поезії. Це повертаються з поля плугатарі. Їх супроводжує дівоча пісня. Характерно, що в інших віршах циклу повторюється ситуація з дійовими особами й аналогічною дією: *мати*

– дочка – вечеряти – хата, проте різні контексти виявляють протилежну оцінну семантику, пор.: *А мати й спати не лягала, / Дочку вечерять дожидала* («Чого ти ходиш на могилу?»); *А матері вечерять ждуть; Дочка вечерять подає; Не покличе стара мати / Вечеряти в хату* («Рано-вранці новобранці...»). До характерної побутової ситуації (*мати чекає дочку вечеряти, мати кличе вечеряти в хату, дочка подає вечерю*) неодноразово звертається поет, тобто така деталь українського побуту закарбувалася в пам'яті поета і нагадувала йому про Україну й українську родину.

Образ хати з вишневим садком, образ матері й дітей контрастує не лише з в'язничною реальністю, передчуттям тривалої розлуки з рідним краєм. Ідилічна картина поезії «Садок вишневий коло хати...» як вимріяна хата-рай, в якій щасливі мати й діти, контрастує з іншою картиною, пор.: *Село неначе погоріло, / Неначе люде подуріли, / Німі на паницю ідуть / І діточок своїх ведуть!..* («І виріс я на чужині...»).

Порівняймо лексику поезії «Садок вишневий коло хати...» зі словником поетичної мови Шевченка. Так, назви *садок, садочок* з відповідною кількістю слововживань 11 і 45 належать до знакових номінацій у поетичному словнику Шевченка. Епітет *вишневий*, означуючи *садок* саме в просторі *коло хати* і в *селі* (*Широкії села з вишневими садочками*), належить до епітетів, якими скористався Шевченко всього чотири рази. Тобто цей зоровий образ не ввійшов до групи часто повторюваних словесних образів, на які багата поезія Шевченка. Звертаємо увагу на лексику й синтаксичну організацію строф.

Кожне слово тут має конкретно-чуттєвий зміст. Слів зовсім небагато, причому одні з них належать до часто вживаних у поезіях Шевченка номінацій (*хата, дівчата, співають, діточки, мати*), а інші вжито тільки раз (*хрущі*) чи двічі (*пługатарі*).

Проста, неускладнена синтаксична будова, в якій кожне слово має своє природне для описово-зображальної функції місце. Словесну картину малює художник, у якого зорові, візуальні образи супроводжуються звуковими – синтаксично-інтонаційним, ритмічним ладом поезії.

Слова розташовані так, що три віршовані строфи вміщують цілісну зорову картину – весняний вечір в українському селі, відпочинок після праці, фрагменти народних звичаїв: сім'я вечерея *коло хати*, сон *коло хати*. Ключовим є слово *ХАТА*. Це не лише атрибут українського пейзажу із вишневим садком, а основне пристанище родини, символ родинного затишку, родинного гнізда (*мати, дочка, маленькі діточки*). Хата в значенні 'родинного гнізда, пристанища родини' належить до етичних українських цінностей: тут проходить життя поколінь, передається досвід, панують моральні закони. Це невимушене, природне спілкування батьків з дітьми, мудре навчання дітей, засвоєння ними всіх етичних правил, цінностей, неписаних законів, яких тримається українська родина.

Розгляданий поетичний твір актуалізує ключове для Шевченка слово-поняття *хата*. Якщо

пейзажна деталь (*Садок вишневий коло хати*) є візуальним образом-тлом, тобто згадка про хату – своєрідний зачин поетичної зорової картини, то повтори *коло хати* в наступних строфах привертають нашу увагу до етичних правил: сім'я вечеряє разом; подає вечерю дочка; мати поклала спати коло хати маленьких діточок своїх, сама заснула коло них. Два останні рядки – це повернення до пейзажного тла: *Затихло все, тільки дівчата/ Та соловейко не затих*.

Три строфи скріплені повтором *коло хати*: садок *коло хати*, сім'я вечеря *коло хати*, поклала мати діточок *коло хати*. Співвідносна частота вживання слів *мати* і *діти* (*дітки, діточки*) репрезентує їх ключову позицію у словнику поета, оскільки вони часто вживаються як у прямому значенні, так і в порівняннях.

Проте строфи скріплені й іншими лексичними повторами: *дівчата* (у першій і третій строфі), *мати* (у другій і третій строфі), *соловейко* (у другій і третій строфі).

Вірш побудований на подіях (картинах) одного часового виміру. Це зорове і звукове сприймання весняного вечора із типовими діями та станами: *хрущі гудуть, плугатарі з плугами йдуть, дівчата співають, матері вечерять ждуть, сем'я вечеря, зіронька встає, дочка подає вечерять, мати хоче научати, соловейко не дає, мати поклала, заснула, дівчата і соловейко не затих*.

Перелік обраних для поетичної картини ситуацій начебто програмує однотипність, однаманітність зображення, побудованого на звукових

і зорових асоціаціях. Проте синтаксично-інтонаційна будова строф, зокрема, співвідношення частин складносурядних речень, у яких чергуються єднальні й протиставні відношення між частинами складного висловлення, забезпечує поліфонічне звучання віршових рядків. У перших двох строфах два перші рядки збігаються з двома частинами складносурядного речення; у три наступні рядки вкладаються три частини складносурядного речення. Тотожність віршованого рядка і частини складносурядного речення створює особливий ритм поезії. За довжиною, збігом віршового рядка (однієї ритмічної одиниці) і синтаксичної одиниці дві перші строфи подібні, однотипні. Третя строфа демонструє інше співвідношення віршового рядка і синтаксичних одиниць: одне просте поширене речення розчленовується між трьома віршовими рядками, а наступне складносурядне речення з двох частин вкладається у два віршові рядки, причому з характерним для поетичного Шевченкового стилю синтаксично-ритмічним переносом. Так перехід від однотипності до синтаксично-ритмічної відмінності, надто суттєвої – вклинювання характерного переносу – свідчить про позірну простоту цієї поезії.

На стилістичну тональність поетичних строф впливає також граматична форма дієслів-присудків: у першій і другій строфі однотипна граматична будова – прості речення з дієслівними присудками у формі теперішнього часу, у третій строфі – дієслова минулого часу доконаного виду.

Текст поезії «Садок вишневий коло хати...» живописний, бо дає змогу побачити динамічну картинку сільської ідилії. Етичні вартості української культури в історичній змінності побуту мають бути відчитані нашими сучасниками. Розкодувавши різнорівневу будову Шевченкового вірша, відкриємо закладені в ньому геніальним творцем мовно-естетичні цінності, якими насолоджуватимуться завжди читачі.

Минуло вже понад півтора століття відтоді, як поет звичними, простими словами, кількісно небагатим словником передав глибину свого світовідчужання, створив особливий ліричний настрій у сприйманні України. Фіксований час написання твору дає змогу розкрити психологію творчості Кобзаря. Але крім психології творчості є ще психологія сприймання цього тексту. Вона залежить від читацького досвіду, від того, чи став цей текст мовно-естетичним знаком української культури. Магічний вплив Шевченкового твору на читача можна пояснити тим, що за зовнішньою простою мовною формою постає геніальне відчуття естетики українського слова у його лексично-поняттєвому і синтаксично-інтонаційному, ритмомелодійному змістовому наповненні.

Дарма, що деяких реалій не можуть уявити собі сучасні читачі, молоде покоління. Відійшли в минуле наявні в поетичному тексті реалії, тому для багатьох наших сучасників треба пояснювати фактографічний зміст деяких поетичних образів. Але загальна настроєвість Шевченкової поезії, створеної візуальними картинками, а передусім музикою синтаксично-ритмічного

ладу української мови, органічно поєднаною із стрункою віршовою формою, якою так майстерно володів Кобзар, здатна викликати в читачів завжди свіжі почуття.

«Садок вишневий коло хати...» – твір, що належить до мовно-естетичних знаків української культури, які з часом не лише не втрачають свого емоційного впливу на читачів, а й здатні набувати нових культурно-пізнавальних конотацій як у контексті мовомислення Тараса Шевченка, так і в контексті зв'язку мови геніального поета з українською літературною мовою, з українською ідентичністю.

Любов Мацько

СТИЛІСТИЧНА СТРУКТУРА КОМЕДІЇ «СОН» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

*Шевченко не поет, а голос душі українського народу,
його крик, сльоза і глибоке зітхання, стогін
і разом з тим поклик гніву цього народу.
Броніслав Нушіч, сербський письменник*

*До вас слово моє, о братія моя
українська возлюблена.
Тарас Шевченко*

Тарас Григорович Шевченко відкрив добу нового українського письменства, зберігаючи генетичний зв'язок з попередніми епохами саме тим, що надійно ґрунтував свою творчість на міцній основі живого розмовно-побутового на-